
Gyöngyösi István

IDŐUTAZÁS, AZAZ TÉNYKÉPEK A KILENCVENES ÉVEK MAGYARORSZÁGÁRÓLA STATISZTIKÁK TÜKRÉBEN

Írásomat hosszabb meditáció, töprengés előzte meg. A társadalom és a gazdaság folyamatai korunkban annyira bonyolultak, szövevényesek, az információk, számok, tények pedig oly' szerteágazóak, hogy szinte lehetetlen a teljes képet felrajzolni, legfeljebb egy-két pontját tudjuk megvilágítani. Az elemzés gyakorlatának csínját-bínját Nógrád megyében sajátítottam el, az ott tanultak segítenek, amikor országos és nemzetközi értékelést készítetek. Jelen írás mégsem a megyéről, illetve a „körülölelő” észak-magyarországi régióról szól, hanem országos folyamatokról, s ebben megtalálható a megye helye, szerepe.

*

„Költői kérdéssel” indítva: a mindennapi életünket átszövő gyorsuló időben, viharos gazdasági és társadalmi változások felértékelődött jelenidejében, feltárható és elbeszélhető-e a múlt, mint az „élet tanítómestere”? Vagy amiként a Mindentudás Egyetemének egyik előadásában Romsics Ignác akadémikus a történetíró dilemmájára utalva kérdezte, hogy megismerhető és elbeszélhető-e a múlt objektív módon úgy, ahogy azt a természettudósoktól elvárjuk, vagy meg kell elégednünk a valószínűsítésekkel, igaznak látszó, ám egzakt módon bizonyíthatatlan állításokkal? A múlt annyiféleképpen interpretálható, amennyiféleképpen akarjuk? Válaszunkat jelen írásban a statisztika segítségével fogalmazzuk meg, a megfigyelt tények, számok világának objektív feldolgozásával. A statisztikai adatok, mutatók, ábrák széles tárházával valós helyzetelemzést lehet nyújtani közérdeklődésre számot tartó, társadalmi és gazdasági életünket jellemző folyamatokról. Jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, hogy egy fejlettebb világot, megújuló gazdasági és társadalmi értékrendet kínáló Európai Unió kapujához érkeztünk. Megmérettetünk, s nem találtattunk könnyűnek, országunk elindulhat egy megújuló élet felé. De mi most maradjunk a rendszer-váltástól napjainkig tartó tizenkét évnyi idő tény és eseményzuhatagában.

*

Időutazásra hívom a kedves olvasót, a tények birodalmába, viszonylag nagy utat kell közösen bejárnunk. Az 1989–2001. közötti évek nem a régmúlt idők

---

megszépítő messzesége, hanem az éppen magunk mögött hagyott, kar-nyújtásnyira lévő, tovatűnő, sorsfordító éveink múltideje. Sokan és sokféleképpen emlegetjük „új időszámításunk” kezdeteit, kinek-kinek tapasztalata, ismerete, megélt emlékei alapján. Azt hiszem a várakozásba mindig több romantika, s egy kevés eufória is vegyül, aztán ránk köszönnek a kikerülhetetlen, makacs tények. Einstein örökérvényű gondolatával: nemcsak hogy olyan jósnő nincs, aki a jövőt tudná, ám olyan jósnő sincs, aki a jelent tudná.

Emberi természetünkhöz hozzátartozik a gyakori és sommás ítékezés, olykor talán nem is gondoljuk, hogy az elmúlt évek, évtizedek, de még inkább a XX. század második felének társadalmi és gazdasági történései mennyire nincsenek még a komplexitás igényével, az ok-okozat feltárásával, elemzően feldolgozva. Információs társadalmunkban még az oly sok információnak hitt gondolat is csipetnyi, korlátozott a tudásunk, megnehezült szelektálásunkat pedig érzelmi gondolkodásunk motiválja.

Mai, gyorsan változó világunkban egyedüli bizonyosság az, ami megtörtént és valóságtartalmát, megörökítették, betűkbe vagy képekbe „zárták”. A múlt – számokkal, statisztikákkal nem jellemzett – történései nem egyszer átértékelődnek, megváltoznak, új jelentést kapnak, extrapoláltságuk lényegében ellehetetlenül, következménynélkülisége pedig folyamatosan lebegtethető, ki és megmagyarázható. A múlt tényeit reprezentáló statisztikai adatok sohasem pontosak százszázalékosan, mégis folyamatosan arra törekszünk, hogy minél nagyobb megbízhatósági szinten tudjunk objektív, hiteles, kellő pontosságú adatokat közölni, és a felhasználók számára ez legyen mindig egyértelmű, világos és megismerhető.

Az ismert bölcsélet szerint mindenben a változás törvénye az úr. E sommás megállapítást a kilencvenes, valamint ezredforduló éveiben lezajlott magyarországi és vele együtt számos más „sorsunkban osztozó” ország társadalmi és gazdasági életét érintő gyökeres átalakulások híven tükrözik. A honi rendszerváltás része egy világváltozásnak, a bekövetkezett fordulatnak tetten érhetők a törvényszerűségei, átalakul társadalom, gazdaság és velük együtt minden, ami kihat minden ember mindennapi életére.

Az 1990–2001. évek társadalmi és gazdasági folyamatai, tényei még korántsem tekinthetők történelminek. A KSH rendszeres időszakonként és évről-évre megfigyeli azokat, s számszerűsíthető eredményét – metamorfózisos átalakulásról, nemzetközi körülményekről, társadalmi, demográfiai, nemzetgazdasági tényekről, regionális valamint megyei, kistérségi folyamatokról, háztartásokról, családok helyzetéről stb. – összehasonlítható adatokba foglalja és számait, elemzéseit publikálja az ország politikai, gazdasági vezetésének és a közvéleménynek. A 2002 nyarán megjelent legfrissebb

---

kiadvány, melynek címe *Magyarország 1990–2001*, a rendszerváltás óta eltelt tizenkét év nemzetközi, társadalmi és gazdasági folyamatait veszi bonckés alá. Részben, mint az elemzés egyik készítője, ám úgyis, mint az összefüggésekben búvárkodó, a folyamatok mélyére pillantó és gondolatait leginkább a Szent István Egyetem hallgatóival megosztó tanár, olykor tollforgató szakíró, megkísérlek néhány fontosabb tényt közreadni, szemezgetve a széles kínálatból, a legfontosabb összefüggések bemutatásával.

FÖLDTÖLTE, NÉPFOGYATKOZÁS

A társadalom lényege az emberi viszonyok összessége, némi leegyszerűsítéssel a társadalmat mi valamennyien együtt alkotjuk. A Föld népessége az ezredfordulón mintegy 60 millióval meghaladta a 6 milliárdot. 1950-ben a világon 2,5 milliárd volt a lélekszám. (A rendelkezésre álló adatok szerint a világ népességszáma a századvégeken a következők szerint alakult: 1700-ban 623 millió, 1800-ban 917 millió, 1900-ban 1608 millió fő. Az adatok jelzik, korábban egy évszázad is rövidnek bizonyult, hogy a népességszám megduplázódják, a múlt században fél évszázad már hosszúnak.) A növekedés a jelzett ötven év első négy évtizedében gyorsult, a kilencvenes években némileg lassult. Két ázsiai óriásban – Kínában és Indiában – a Föld népességének 37,5%-a él. A világ népesedése lényegében az ellentétek világa. hazánk lakossága jelenleg a világ népességének 1,7 ezrelékét képviseli (húsz évvel azelőtt 2,4 ezrelékét tette ki), viszont a magyar gazdaság a világtermelés 2,7 ezrelékét állítja elő.

Magyarországon a népesség száma a 2001. februári népszámlálási adatok szerint 10 millió 197 ezer főt tett ki, ami egyes becslések szerint 2002 elejéig 10 millió 165 ezerre apadt. Országunk népessége a születések számát meghaladó halálozások következtében immár 21 éve folyamatosan csökken. (1980. elején a népesség száma 10 millió 709 ezer volt). A mérséklődés a nyolcvanas évtizedben 3,1%-ot ért el, s bár a kilencvenes években ennél is nagyobb természetes fogyás következett be, az úgynevezett külső vándorlás egyenlege – hasonlóan a legtöbb nyugat-európai országhoz – népességtöbbletet eredményezett (kb. 200 ezer fővel), így a népességszám 1,7%-kal lett kisebb. E folyamatot nemzetközi tükörben vizsgálva, a népesség tényleges lélekszáma az Európai Unió valamennyi országában emelkedett, ugyanakkor a tagjelölt országoknak csak a felében regisztráltak növekedést. A népesedési tendenciák hátterében az alacsony termékenység mellett a magas halandóság, valamint a születéskor várható stagnáló-csökkenő átlagos élettartam áll.

Ezer férfira hazánkban az 1990. évi 1 081-el szemben 2001-ben 1 102 nő jutott, ám ez különösen a férfiak magas halandóságával van összefüggésben. Az elemzés azt mutatja, a nőtöbbség meghaladta a második világháború utáni évek magas értékeit.

NÉPMOZGALOM

Még egy jellemző „képlet”: amíg a népességből a 15 évesnél fiatalabbak aránya az 1990. évi 20,5%-ról 2001-re 16,8%-ra csökkent, addig a 65 éves és idősebb korosztályé 13,2%-ról 15%-ra nőtt. Megváltozott tehát a népesség korösszetétele, az időszak alatt a 35–39 évesek száma esett a leginkább. A 20 évesnél fiatalabbak minden korcsoportjában mérséklődött a lélekszám. Folytatódott társadalmunk elöregedése, tovább nőtt a lakosság átlagos életkora.

A mai, minden értelemben atomizálódó korban felerősödtek azok a kedvezőtlen népesedési folyamatok, amelyek már korábban is megfigyelhetők voltak a magyar társadalomban. Makacs tény, hogy folytatódott a születések számának hullámzásokkal tarkított, ám alapvetően csökkenő trendje. Soha annyi kapcsolatteremtési lehetőség, mint egy táguló világ-egyetemben, mégis drasztikusan visszaesett a születésszámot is jelentősen meghatározó házasságkötések száma, mégpedig a nyolcvanas években 30, a kilencvenes években további 43%-kal. A boldogító igent kimondó párok száma a tizenkét évvel azelőttinek a kétharmada, s az alacsony színvonalat tekintve már a „nyugat-európai mintától” is lényegesen elmaradt. S az is napjainkra jellemző sajátosság, hogy fiataljaink évekkal prolongálják a házasságkötés idejét, az először házasságra lépő menyasszonyok átlagos életkora az 1990. évi 22 évről egy évtized alatt 25 évre, a vőlegényeké 24-ről 27-re emelkedett. Kérdezhetnénk, visszaköszön a múlt? A nők általában 25–29 évesen, a férfiak 30–34 évesen kötnek házasságot. Az újránházasság is csökkenő tendenciát mutat, 1990-ben 18 ezeröttszázán 2001-ben nem egészen 20 ezren kötöttek másod, harmad vagy többedízben házasságot, ami közismerten nem más, mint a reménykedés diadala a tapasztalatok felett.

Az elmúlt években az együttélési szokások jelentős változását tapasztaljuk. Egyre inkább tért hódít az élettársi kapcsolat: 1970-ben 62 ezer, húsz év múlva ennek duplája 125 ezer, a legfrissebb adatok szerint ma már több mint háromszorosa az egy emberöltővel azelőttinek.

A megszűnő házasságok közel harmada (2001-ben 31%-a) válással, kétharmada pedig özvegyüléssel ért véget. A megkötött és megszűnt házasságok

---

különbsége 1990-ben 23 ezer, 2001-ben pedig csaknem 35 ezer volt. Ezer lakosra 2,4 válás jut, s e mutató az elmúlt negyedszázadban – kisebb hullámzásoktól eltekintve – évről-évre lényegében állandósult. S egy másik mutató: ezer fennálló házasságra átlagosan 11 válás esik. A házastársak 20–24 éves korban válnak a leggyakrabban, a válások 30%-át e korosztály tagjai képviselik. A férfiak váláskori átlagos életkora 39, a nőké 36 év volt. A gyermektelen válások aránya 1990-ben 29,5%-ot, 2001-ben 38,7%-ot tett ki. A válások 6%-a két évnél rövidebb, ugyanakkor 22%-a húsz évnél hosszabb időtartamú házasságoknál következett be.

A TÁRKI-ISSP 1994. évi reprezentatív felmérésének adatai szerint gyermekes családban a házasság mindenáron való fennmaradását elfogadók aránya legmagasabb a 0–7 osztályt végzetek körében volt (55%), míg az egyetemet végzett nők 8, a férfiak 27%-a vallotta e nézetet.

1990-ben 126 ezer, 2001-ben 97 ezer élveszületés volt hazánkban. A kettősiker-születés szám ugyanezekben az években 1 379 illetve 1 334 volt. (2001-ben 53 hármásiker-születés és egy négyesiker-születés történt). A csecsemők 51,5%-a fiú volt, s e mutató megfelel a többéves aránynak. 1999 mélypontot jelentett a 94 ezerhatszáz élveszületéssel. Házasságból 70%-ot képviselt az élveszületések aránya, 30%-uk pedig házasságon kívül született. (1990-ben ez utóbbi arányszám 13 % volt.)

Ezer szülőképes nőre 2001-ben 38 élveszületés jutott. A 2001. évi termékenységi szint mellett 100 nő mindössze 131 gyermeket hozna világra élete folyamán, messze elmaradva az egyszerű reprodukciós szinttől. Számítások szerint ilyen termékenységi szint mellett felnövekvő gyermekgenerációk 36–37%-kal maradnak el az anyai nemzedékek számától.

A születésszám lassuló ütemű csökkenése mellett tovább csökkent a művi terhesség-megszakítások száma. 1990-ben 90 ezer, 1995-ben 77 ezer, 2001-ben 56 ezer művi terhesség-megszakítást végeztek. Ezek 15–49 éves nőre 22, száz élveszületésre pedig 58 jutott, mindkét mutató számottevő javulást jelez. Elgondolkodtató viszont, hogy több mint 6 és félezer abortusz esetében 19 év alattiak voltak a fiatalok.

DIVATOS STRATÉGIÁK

A demográfusok az ezredforduló egyik legfontosabb népesedési dilemmájaként a gyermekvállalásban történt stratégiai váltást jelöli meg. Mint annyi mindenben, évszázados tradíciók, szokások immár a múlté, így jelen példánkban a korai házasságkötés mellett a fiatalon vállalt anyaság, nem

---

volt jellemző az akaratlagos gyermektelenség, mindenki kívánta a gyermeket, általánossá vált a kétgyerekes családmóde. Viszonylag elenyésző volt a házasságon kívüli születések száma, s alacsony a 30 év feletti gyermekvállalás. A kutatások adatai azt mutatják, hogy a 25 év alatti korosztályok termékenysége kevesebb, mint a felére esett az elmúlt évtizedben. Tény az is, hogy a későbbi gyermekvállalás kevesebb gyermek megszületését is jelenti. Pedig már a nyolcvanas évek végén a nógrádi családok jellemzőiről írt tanulmányomban az első alcím így hangzott: *A gyermek a tőke, az unoka a kamat.* Beszélhetünk valamiféle új, a fejlett világtól átszivárgó divatról, életünkben megváltozott prioritásokról, egzisztenciális kihívásokról, a szabadidő más irányú eltöltésének igényéről, kitudhatatlan és bizonytalan jövőről, csak egyről nem feledkezhetünk meg: a gyermekvállalás kiapadhatatlan, mással nem pótolható, az ember örök boldogságforrása. Természetesen vannak objektív differenciáló tényezők, úgymint a városok státusza, a település nagysága, az iskolázottsági szint emelkedése. A kutatás megerősítette azt a feltevést, hogy a férfiak magas iskolai végzettsége kedvező hatással van a női gyermekvállalásra, főleg ha a partner végzettsége a férjénél alacsonyabb.

Egy 2001. évi vizsgálat rámutatott, a 25 év alatti nők mintegy 10%-a, a férfiak 15–20%-a gyermek nélkül szeretné leélni az életét. Egy évtizeddel korábban végrehajtott európai termékenységi és családvizsgálatban mind a nők, mind a férfiak körében még 1–3% volt a gyermektelenséget önként vállalt fiatalok aránya, a kívánt gyermekszám pedig mindenütt elérte, vagy meghaladta a 2 gyermeket.

Mintha elfeledkeznénk a bölcs tanításról: „Az életet nem örökbe, hanem használatra kaptuk.”

Bár abszolút életpárti vagyok, röviden érintenem a halandósági viszonyok változását az elmúlt évtizedben. Az 1993. évi több mint 150 ezer halálozás hosszú évtizedek legmagasabb értéke, a 2001. évi 132 ezer pedig az utóbbi évtizedben a legalacsonyabb. Emelkedés és csökkenés egyaránt megfigyelhető volt az évek folyamán. Ezer lakosra 1990-ben 14, 2001-ben 13 haláleset jutott, ez utóbbi az EU tagjelölt országok között az egyik legmagasabb arányszám. A férfiak halandósága az elmúlt néhány évben nagyobb mértékben javult, mint a nőké, s életkor szerint a középkorú férfiaknál a legjelentősebb a már-már drámai szintet elért halandósági ráta csökkenése.

A csecsemőhalandóság is számottevően javult, ezer élveszülettből 1990-ben 13,1, 2001-ben 8,1 halt meg egy éves kora előtt. Ezen belül az utolsó évben a mutató értéke a leánygyermek esetében 7,5, a fiúknál 8,7. A honi csecsemőhalandóság a javulás ellenére magasabb, mint a nyugat-európai országok többségében.

A halandóság alakulása tükröződik a várható élettartamban. 2001-ben ez a mutató a férfiaknál 68,2 év, a nőknél 76,4 év volt. Mindkét érték három évvel haladta meg az 1990. évit, de továbbra is jelentős a különbség a két nem várható élettartamában. A legfrissebb statisztikai adatok szerint egy hatvan éves férfi várható élettartama 76, egy ugyanilyen korú nőé 81 év. A halandóság javulása azt is jelenti, hogy reprodukció nélkül is lehetséges folyamatos és tartós népességyarapodás Magyarországon.

FORRÁSOK:

KAMARÁS Ferenc: *Demográfiai kihívások Magyarországon, Az „Ezredforduló-Magyar valóság-Cenzusok”* című konferencia előadása, Balatonfüred 2002. október 14–15.

Magyarország 1990-2001, KSH, 2002.

Magyar Statisztikai Évkönyvek

Nemzetközi Statisztikai Évkönyv

Nők és Férfiak Magyarországon, 2000, Szociális és Családügyi Minisztérium, 2000.

Halmos Klára: *Gondatfoszlányok az elmúlásról III.*, 27×37 cm, tusrajz, 2000–2001